

Principiile etice reflectate în sistemul lui „jus civilae,, în Roma Antică (The ethical principles reflected in the system of „jus civilae” in Ancient Rome)

Cristinel Ioan MURZEA ^{1,*}

¹ Transilvania University of Braşov, Romania;

* Correspondence: murzea@unitbv.ro

Rezumat: Dreptul ca realitate socială complexă interferează cu alte sisteme normative între care cele de natură moral-religioasă ocupă un loc central, suferind din partea acestora o influență directă atât în ceea ce privește realizarea dreptului cât și în privința aplicării acestuia. Acest fundament etic al dreptului roman a făcut posibilă crearea unui sistem normativ coerent ce a străbătut 12 secole de existență rămânând ca un valoros tezaur al civilizației antice, care a reprezentat un factor de configurare al viitoarelor reglementări juridice postume. Făcând o analiză exhaustivă a fenomenului juridic exprimat prin conceptul de „jus civilae” vom arăta că legiuitorii romani au îmbinat tradiția cu inovația valorificând, deopotrivă principiile de ordin moral creând pe această cale instituții juridice ce au rămas consacrate în doctrina de specialitate.

Cuvinte cheie: principii, jus civilae, etică, normă juridică, obicei

Abstract: Law as a complex social reality interferes with other normative systems among which those of a moral-religious nature occupy a central place, suffering from them a direct influence both in terms of the realization of the law and in terms of its application. This ethical foundation of Roman law made possible the creation of a coherent normative system that crossed 12 centuries of existence remaining as a valuable treasure of the ancient civilization, which represented a configuration factor of future posthumous legal regulations. Making an exhaustive analysis of the legal phenomenon expressed by the concept of „jus civilae”, we will show that the Romanian legislators combined tradition with innovation, valorizing, at the same time, the principles of a moral order creating legal institutions that have remained enshrined in the specialized doctrine

Keywords: principles, jus civilae, ethics, legal norm, custom

Citation: Murzea, C.I. (2022).

Principiile etice reflectate în sistemul
lui „jus civilae,, în Roma Antică. *Etică și
deontologie*. 2(1), 122-131.

<https://doi.org/10.52744/RED.2022.01.012>

Publisher's Note: RED stays neutral
with regard to jurisdictional claims in
published maps and institutional
affiliations.

Copyright: © 2022 by the authors.
Submitted for possible open access
publication under the terms and
conditions of the Creative Commons
Attribution (CC BY) license
([https://creativecommons.org/
licenses/by/4.0/](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)).

1. Introducere

Plecând de la paradigma conform căreia dreptul este un produs al valorilor morale transpuse selectiv într-un sistem obiectiv în ceea ce se numește conceptual ca drept obiectiv, face ca primul comandament ce a guvernat dreptul roman să fie acela prescris de către Celsus conform căruia „*jus est ars aequi boni*”. În doctrina de specialitate s-a arătat în mod argumentat faptul că între dreptul roman și morala societății Romei antice a existat o congruență deplină astfel că prin termenul de „echitate se dădea practic un dublu sens atât moral cât și juridic (Molcuț E., Oancea D., 1993, p. 6) făcând posibil ca în plan conceptual să existe o similitudine de ordin semantic între cele două accepțiuni ale lui „*jus aequi*”.

În acest context în opinia noastră legislatorii romani, care au transpus realitățile sociale romane într-un tipar juridic de o mare conciziune dovedind totodată valențe de ordin practic-aplicativ, au făcut din disciplina dreptului roman una din formele consacrate prin care societatea antică romană a cultivat morala și tradiția poporului roman făcând din acest panaceu de gândire un comandament suprem. Funcția moralizatoare a dreptului în societatea antică romană este sugestiv reflectată prin opinia consacrată a marelui jurist și orator roman Cicero, care referindu-se la cunoașterea legii, în speță a monumentului legislativ ce a pus bazele dreptului privit ca știință, respectiv „*Legea celor XII Table*” arată că memorarea acesteia este o lecție obligatorie pentru elevi – *carmen necessarium* (Molcuț E., Oancea D., 1993, p. 43).

2. Sistemul lui *Jus Civilae* și perspectiva etică

Din această perspectivă într-o abordare teoretică exhaustivă se reconfirmă opinia conform căreia deși dreptul roman ca produs al unei societăți de mult apuse rămâne și în prezent actual, căci el prin principiile generale formulate ce aveau să devină adevărate axiome ale dreptului privit în accepțiunea largă a termenului, cât și prin instituțiile și conceptele juridice construite, avea să desprindă normele juridice din ansamblul normelor sociale, respectiv cele de ordin religios, moral sau de politețe. Acest lucru avea să fie subliniat chiar de către jurisconsulții romani. Astfel Justinian încercând să definească știința dreptului în lucrarea monumentală - *Institutele* - arăta „*jurisprudentia est divinarum atque humanorum rerum notitia iusti atque iniusti scientia*” (Sâmbrian T., 2009, p. 48); observăm pe cale de consecință, că în această formulare concepte de ordin moral ca just sau injust dobândesc o haină juridică, fapt ce vine să sublinieze încă o dată influența moralei asupra dreptului roman cât și faptul că prin aceste concepte ce se vor transforma în factori de configurare ai dreptului se urmăreau practic ca sistemul normativ roman să dăinuiască secolelor, el

transformându-se practic într-un uriaș tezaur de gândire juridică ce avea să fie valorificat de legislațiile posterioare chiar și în zilele noastre, când vedem practic faptul că dreptul roman este un liant în procesul de realizare și aplicare a dreptului european, într-un context legislativ extrem de diversificat. În același context vedem că în opinia jurisconsultilor romani, adevărați exegeți ai științei dreptului, această disciplină este definită prin termenul generic de „JUS” disociind-o practic de celelalte sisteme normative, dar îndeosebi de cele religioase desemnate prin noțiunea lui „FAS”. Este însă de netăgăduit faptul că forța dreptului era conferită de voința zeilor în concepția doctrinarilor romani, astfel că prin intermediul cultului religios se asigura pe de o parte autoritatea legii iar pe de alta se asigura caracterul perpetu a lui „jus civilae” considerat imuabil în conținut și formă indiferent de epoca pe care o străbate.

Vedem așadar că în această situație morala transpusă prin cutume, obiceiuri, ritualuri și practici religioase influențează în mod indirect, mediat sistemul de legiferare exprimat prin izvoarele formale de drept roman.

Formulând reguli de drept cu caracter universal ce acopereau mai multe instituții și categorii juridice, făcându-le viabile dar și interdependente s-au creat adevărate postulate ale dreptului exprimate la nivelul principiilor juridice. Încercând într-o manieră sistematică să definească principiile dreptului roman Ulpian arată că „juris praecepta sunt – honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere” (Cătuneanu I.C., 1922, p. 3). Analizând aceste fundamente ale dreptului postulate de Ulpian se decelează cu pregnanță amprenta pe care ordinea morală o are asupra celor juridice, căci în primul rând se face referire la imperativul de ordin social cu vădită conotație morală și anume acela de a trăi în mod onest, onorabil.

La o analiză mai atentă se constată că și celelalte două principii, respectiv a nu vătăma pe altul și a da fiecăruia ce este al său, au la rândul lor un substrat de ordin moral transpus evident într-o haină juridică.

Sistemul lui „jus civilae” avea să cunoască un moment de maximă înflorire în epoca clasică, epocă în care prin contribuția pretorului, aveau să fie valorificate acele interese ale cetățenilor romani care nu-și găseau reflectarea în sistemul dreptului pozitiv, ajungându-se, adevărat pe cale mediată, adică prin procedura formulară, deci pe cale procedurală, să fie construite noi instituții și figuri juridice, deci să fie puse în valoare noi drepturi subiective ca atare care în vechea reglementare nu erau stipulate.

Aceste principii aveau să statueze întregul conținut normativ al lui „jus civilae” într-o epocă în care după cum s-a subliniat în doctrina de specialitate faptul că, pe când dincolo de hotarele imperiului trăiau popoare barbare, „romanii ajunseseră să reglementeze raporturile de interese între ei sau între individ și stat, după norme a căror importanță se poate judeca după faptul că societatea omenească a înflorit când a aplicat acele norme și a rămas înapoi sau a decăzut când le-a nesocotit” (Cătuneanu, 1922, p. 12).

3. Principiile morale și distincția dintre public și privat

Un principiu fundamental care este și astăzi în vigoare este acela referitor la distincția pe care a făcut-o pentru prima oară romanii în ceea ce privește domeniul public sau privat al dreptului.

Doctrina franceză ce a valorificat conținutul normativ al codului civil al lui Napoleon a explicat importanța de netăgăduit ce a avut-o asupra școlilor de drept postume, diviziunea făcută de romani, care disjungeau între „*ius publicum* și *ius privatum*”. Astfel Ulpian în *Institutele* sale (Ulpian, lib.1 Inst; Dig. 1.1.2., Inst. 1.1.4), care aveau să fie preluate ulterior în lucrările sistematizatoare ale lui Justinian „*Digestele*” și „*Institutiunile*” arătau că „*publicum ius est quod statum rei Romanae spectat privatum quod ad singularum utilitatem, sunt enim quaedam publicae utilia, quaedam privatum*” - dreptul public este cel care privește statutul puterii romane, dreptul privat privește interesele particularilor căci unele lucruri sunt utile în interes public, altele sunt utile în interes privat (Sâmbrian T., 2009, p. 28).

Este mai mult decât evident că în acest demers de disociere a dreptului public de cel privat criteriul ce a stat la bază a fost cel referitor la interes, la așa numitul „*utilitas*” care venea să acopere o eventuală stare conflictuală ce s-ar fi născut între reglementările normative ce urmau să guverneze diversele interese ale subiecților de drept fie ele individuale sau colective. Se pleca astfel de la un principiu moral și anume acela de a nu se aduce într-o stare de incompatibilitate interesele legitime ale cetățenilor romani, pe de o parte cu cele ale statului roman pe de altă parte.

Regimul juridic cât și subiecților de drept cărora le erau incidente normele de ordin public vizau în esență în opinia lui Ulpian aspecte referitoare la organizarea statului, la exercitarea puterilor în stat ce aparțineau puterii executive, magistraților cât și senatului, dar în același timp în aceeași categorie de norme intrau și cele referitoare la cultul religios din Roma; vezi „*ius sacris*” sau la competențele și statutul castei preoților recte „*ius sacerdotibus*” (Cătuneanu I.C., 1922, p. 13).

Doctrina clasică a dreptului privat a subliniat importanța deosebită pe care o are această diviziune între dreptul public și dreptul privat .

În opinia școlii franceze de drept acest „principiu fecund” aduce două foloase esențiale și anume - „asigură, pe de o parte cetățenilor maximul de libertate în raporturile între ei și o protecție eficace contra încălcărilor statutului asupra proprietății lor, iar pe de altă parte, împiedică a se falsifica caracterul instituțiilor politice tratându-le ca instituții familiale” (xxx,1904, p. 24).

Au existat opinii cărora ne raliem în sensul că în lipsa acestei distincții statul s-ar putea imixa în problemele de ordin privat ale cetățenilor săi, lucru care implicit ar aduce grave atingeri atât circuitului civil cât și statutului persoanei fizice pe de o parte,

iar pe de alta ar însemna o depreciere a moralei și a principiilor de viață comunitară în societate. Vedem așadar că de data aceasta dreptul roman avea să conserve principiile și tradițiile ancestrale ale poporului roman văzute într-o permanentă interferență cu factorii dinamici de configurare ale lui „*jus civilae*” . S-a arătat în acest sens că o eventuală nesocotire a punerii în aplicare a normelor private de cele publice ar conduce implicit la o defectuoasă administrare a statului cât și la lipsa unei justiții imparțiale.

Răspunzând unui comandament de ordin moral cu implicații social-politice evidente, se reiterea teza după care dreptul privat nu putea interfera cu dreptul public, dar mai mult decât atât, ilustrul jurist Papinian afirma în acest cadru că „*ius publicum privatorum pactis derogari non potest*” (Papinian, lib.2 Questionum; Dig.2.14.38) - adică dreptul public nu poate fi modificat prin acordul particularilor.

Vedem că acest principiu fundamental de drept cu evidente interferențe de ordin moral comportamental își va găsi reflectarea în economia Codului civil de la 1864, în cuprinsul în care se statuează că „nu se poate deroga prin convențiuni sau dispozițiuni particulare la legile care interesează ordinea publică sau de la bunele moravuri” (Noul cod civil actualizat 2022, Legea nr. 287/2009).

Dând dovadă de o tehnică legislativă impecabilă și extrem de riguroasă jurisconsultii romani încadrau normele juridice din domeniul dreptului public în categoria normelor imperative, adică – *ius cogens* – de la care părțile nu puteau deroga în timp ce acelea care reglementau interesele de ordin privat ale cetățenilor romani în categoria celor permissive, dispozitive, adică în sfera lui – *ius dispositivum* – norme ce puneau în valoare principiul consensualismului conform căruia simplul acord de voință al părților este nu numai necesar ci și suficient pentru validitatea actului încheiat.

De fapt acest ultim principiu enunțat se baza pe deplina încredere ce se năștea între părți în buna lor credință, concept ce valorifica valori de ordin moral încetățenite în tradiția și mentalitatea societății antice romane.

Plecând de la originea statului roman se poate constata că morala alături de religie avea să direcționeze conduita cetățenilor romani și acestea aveau să fie prezente în procesul de realizare cât și de aplicare al dreptului.

Această alegație își are explicația în concepția și ideologia promovată în societatea romană conform căreia dreptul trebuie să fie vehiculul prin care se asigură conservarea statului roman și implicit el este un garant prin care tradiția, cât și morala vechilor romani sunt respectate.

Cel ce venea să aducă atingere acestui set de reglementări juridice, subsumate conceptului de „*jus civilae*” aducea atingere nu numai ordinii de drept statuate de statul roman, dar implicit săvârșea un grav delict, căci se considera că prin aceste acte și fapte materiale era nesocotită voința zeilor, protectori ai romanilor.

Romanii au reușit să delimiteze normele juridice de celelalte norme sociale tocmai prin faptul că au reușit să îmbrace într-o haină juridică precepte cât și norme morale, religioase, construind pe aceste temelii, fundamentele și constanțele dreptului privit ca știință.

Evoluția vieții materiale, trecerea de la o economie închisă în care schimbul avea loc aleatoriu, la o economie de mărfuri, pe de o parte cât și evoluția statului roman de la un oraș cetate la un stat universal întins pe trei continente, au făcut ca ideile și instituțiile juridice să dobândească o puternică identitate proprie, delimitându-se tot mai evident de alte norme sociale.

Dar în același timp putem afirma că morala ca și valorile tradiționale spiritual etnice ale poporului roman s-au constituit într-un factor dinamic de configurare a lui „jus civilae” făcând din acesta un sistem normativ cu valențe evidente moralizatoare. Astfel deplina egalitate a părților în raporturile de drept civil, distincția netă între buna și reaua credință la încheierea actelor juridice, acțiunile de drept strict cât și a celor de bună credință, reglementarea sistematică a îmbogățirii fără just temei și-au găsit izvorul în preceptul moral al lui „ars aequi et boni”.

Principiul echității va deveni în construcțiile juridice romane o constantă atât de ordin moral cât și juridic. Într-o societate în care apărarea și garantarea proprietății private, avea să se transforme într-un obiectiv fundamental, morala cât și respectul față de obiceiurile și cutumele venite dintr-o societate arhaică prestatală au determinat ca factorii de decizie din Roma antică, indiferent de epoca istorică traversată să acționeze într-o manieră ce venea să arate că „jus civilae” solemn și rigid putea valorifica noile interese apărute în societatea romană, prezervând în același timp valorile de natură etică care în viziunea romanilor asigura tăria și eternitatea Romei antice.

În epoca postclasică în care se constată o decădere a dreptului revenindu-se la izvoarele formale precum cutuma și obiceiul, juridic s-a datorat și faptului că în opinia specialiștilor în istoria dreptului roman, statul trece printr-un moment de disoluție însoțit de o puternică criză morală ce se semnală în societatea romană prefeudală.

4. Principiile morale din perspectiva obligațiilor

În ceea ce privește dreptul pozitiv din epoca clasică, epoca de maximă înflorire a sistemului normativ, principiile etice aveau să constituie fundamentul unor instituții juridice dintre cele mai consacrate între care se detașează cu vădită evidență „quasicontractele” care în dreptul modern sunt cunoscute sub forma faptelor juridice licite privite ca izvor de obligații civile. Însăși terminologia folosită de jurisconșulții romani vine să arate că aceste sunt construcții juridice, distincte, deosebindu-se de convenții ca atare. Astfel în Instituțiile lui Justinian se arată faptul că „quasicontractele

sunt fapte licite care dau naștere unor efecte juridice asemănătoare cu cele izvorâte din contract” (Institutele 3.28). Doctrinarii școlilor juridice din Roma antică arătau în același sens faptul că „termenul generic prin care sunt desemnate aceste izvoare de obligații s-a format prin comparație cu contractele” (Molcuț E., Oancea D., 1993, p. 309) - quasi ex contractu.

În sens „stricto sensu” cei ce interpretau normele juridice în Roma antică făceau în ceea ce privea construcția juridică a acestora o disociere netă, însă sub aspectul efectelor juridice pe care acestea le produceau se constata o deplină congruență; de aici și opinia formulată în epocă după care acestea practic sunt asemănătoare contractelor, teză ce avea să dobândească suport conceptual abia în epoca postclasică când quasicontractul este privit ca izvor distinct de obligații alături de delict, contracte și quasidelict. Se constată așadar că forma lor tehnică distinctă avea să fie criteriul de delimitare față de celelalte izvoare ale obligațiilor privite ca o legătură juridică – vinculum juris.

Principiile morale aveau să statueze regimul juridic al plății lucrului nedatorat, al gestiunii de afaceri – negotiorum gestio – a gestiunii tutorelui pentru pupil a indiviziunii cât și în ceea ce privea acceptarea unei succesiuni. Între contracte și quasicontracte se poate afirma că acestea din urmă veneau să pună în practică așa numitul „jus aequitas” care după cum am opinat avea o dublă semantică, atât una de ordin moral dar mai ales cea de natură juridică avea să fie precumpănitoare.

Plecând de la conceptul de „echitate” ilustrul jurist Gaius afirma că „nu este drept ca cineva să se îmbogățească pe seama altuia” (Gaius 3.9.1) fapt ce a generat nașterea unei instituții juridice cunoscute sub forma îmbogățirii fără justă cauză.

În același context jurisconsultul Pomponius spunea că „nu este echitabil ca cineva să devină mai bogat în paguba altuia pe nedrept” (Digestele 50.17.20.6).

Afirmarea fără echivoc a principiului moral îmbrăcat într-o haină juridică consacrată, aceea a „îmbogățirii fără justă cauză”, se dădea expresie în plan juridic a garantării și ocrotirii așa numitului concept dual al lui „jus aequitas”. Cunoscută fiind opinia conservatoare a romanilor cu privire la „jus civilae” care era etern, peren și identic în conținut și formă, făcea ca pe cale mediată, indirectă deci, pe cale procedurală să se construiască acele mijloace tehnice juridice prin care să se sancționeze fapta culpabilă a îmbogățirii unui subiect de drept pe seama și în detrimentul altuia.

Mijloacele tehnice ale acțiunii puse la îndemână părții prejudiciate s-au construit treptat și anevoios fiind parcurse mai multe etape care făceau din conditiones instrumentul juridic necesar ce avea să se constituie într-un adevărat sistem abia în epoca postclasică în timpul împăratului Justinian.

Plecând de la aceste izvoare arheologice juridice abia în codul lui Napoleon îmbogățirea fără justă cauză avea să-și găsească mijlocul eficient de sancțiune prin

așa numita „acțiune în repetire”. În „dreptul clasic acțiunea în repetire era desemnată prin așa numita „*condictio sine causa*” (Molcuț E., Oancea D., 1993, p. 310) iar în epoca postclasică *condictio sine causa* va dobândi „numeroase aplicațiuni, iar fiecare aplicațiune a sa este desemnată printr-un termen tehnic distinct – *condictio causa*, *dato causa non secuta*, *condictio ob turpem causa*, *condictio ex iniusta causa*” (Molcuț E., Oancea D., 1993, p. 6) ajungându-se în opinia noastră la forma consacrată a lui „*condictio indebiti*”.

Legislatori romani au edictat o serie de condiții pentru a crea fundamentul juridic necesar lui „*condictio indebiti*” menită să împiedice o îmbogățire fără justă cauză și anume existența unei plăți care să nu fie datorate fie în ipoteza inexistenței unei obligații, fie a faptului că plata s-a făcut altei persoane decât creditorului; totodată se cerea ca respectiva plată să fi fost făcută din eroare, apoi cel ce primea respectiva plată să fi fost o persoană de bună credință și nu în cele din urmă plata să nu fi făcut obiectul unei creanțe, care dacă era contestată de către debitor urma a fi plătită la dublu” (Digestele 50.17.53).

În aceeași orientare paradigmatică, respectiv punerea într-un tipar juridic a principiului echității va conduce din nou legislatorii romani în demersul de a crea o figură juridică nouă impusă de modificarea contextului economic din Imperiul roman, respectiv gestiunea de afaceri – *negotium gestium*.

Amplificarea relațiilor de schimb cât și realitatea evidentă ce determină ca o persoană implicată în acte și fapte de comerț să fie prezentă simultan în mai multe locuri conducea practic la o stare de imposibilitate obiectivă, astfel că se putea crea posibilitatea ca un eventual prejudiciu suferit de acea persoană să fie inevitabil.

În acest context a apărut gestiunea de afaceri care însemna practic administrarea bunurilor unei persoane fără știrea sa (Soluzzi A., 1936, p. 12).

Din cele menționate mai sus rezultă că o persoană întreprindea în numele și folosul altei persoane fără știrea acesteia acte sau fapte materiale menite să preîntâmpine sau să limiteze efectele de natură prejudiciabile care evident ar fi adus atingere patrimoniului sau intereselor persoanei absente, adică a „gerantului”. Însă conform principiului echității cel ce intervenea în administrarea afacerilor geratului, adică persoana gerantului, la sfârșitul activității sale după ce dădea socoteală de demersurile întreprinse, urma a fi îndestulat în conformitate cu emolumentul făcut în acest sens. Evident că această instituție prin conținutul său cât și prin efectele pe care le producea se aseamănă cu un contract de mandat, dar spre deosebire de acesta aici nu putem vorbi de un acord de voințe consimțit, căci geratul nu avea cunoștință de cele întreprinse de gerant. Se crea astfel o nouă construcție juridică ce avea drept fundament trei condiții esențiale și anume – un act de gestiune, un element intențional prezent evident în persoana gerantului cât și un element negativ care consta practic „în administrarea unor bunuri fără știința proprietarului” (Molcuț E., Oancea D., 1993, p. 311).

Respectând principiul echității pentru a ne afla în prezența unei gestiuni de afaceri, spunea Gaius, atunci gerantul trebuie să acționeze cu bună credință în demersul său privind actul de gestiune și totodată să dea la sfârșit socoteală geratului, după cum acesta era ținut la obligația de despăgubire către gerant în limitele cheltuielilor necesare și utile făcute de către acesta.

Creațiile juridice romane anterior amintite au rămas prezente până în zilele noastre în legislație, sunt considerate ca fiind fapte juridice licite, izvor distinct de obligații civile ele făcând posibilă punerea în practică a mijloacelor și formelor juridice care să împiedice îmbogățirea unei părți și însărăcirea celeilalte, lucru ce venea din nou să confirme deplina egalitate a părților subiecte de drept ce încheiau raporturi juridice în cadrul circuitului civil.

5. Scurte concluzii

Valorificând diferitele situații de fapt apărute în practică ei au reușit ca printr-un proces de sinteză să formuleze reguli de drept care apoi tot în cadrul unui sistem de teoretizare, printr-o abstractizare superioară să treacă pe un strat superior, acela de a putea formula principii de drept care de multe ori au îmbrăcat forma unor adagii care au dăinuit în practica și doctrina de specialitate până în zilele noastre.

Considerând că dreptul roman este peren, neschimbat în conținut și formă, în răstimpul a 12 secole de istorie, s-a creat un sistem normativ ce avea să conserve pe de o parte tradiția cât și preceptele de ordin moral care s-au reflectat în construcții și figuri juridice ce au guvernat și guvernează cele mai importante sisteme legislative postume.

Ca atare se poate conchide faptul că preceptele și valorile de ordin moral aveau să joace un rol esențial în strategia de ansamblu a celor chemați să redacteze actele normative dar și a celor îndrituiți să le aplice, dându-le astfel girul eficacității lor indiferent de epoca la care facem referire, respectiv epoca veche ce corespunde formei de guvernământ a monarhiei și republicii, epoci clasice ce acoperă perioada principatului sau epoca postclasică care se inaugurează odată cu instaurarea dominatului și dăinuiește până la dispariția statului roman, adică până în anul 565 când practic societatea romană va trece sub influența greacă, statuându-se practic Imperiul bizantin.

Exemplele mai sus analizate vin să confirme aplicarea lui „jus aequi” în construcțiile juridice elaborate cu înaltă tehnică juridică de legislatorii romani care fundamentau și puneau în practică principii de morală și cutume străvechi de sorginte magico-religioasă îmbrăcate toate într-o haină juridică menită să valorifice interesele și noile drepturi subiective ale cetățenilor romani.

Referințe:

- Cătuneanu, I.C. (1922). *Curs elementar de drept roman*, Editura Cartea românească, București.
Digestele 50.17.20.6.
Gaius 3.9.1.
Institutele 3.28.
Molcuț, E., Oancea, D., (1993) *Drept roman*, Casa de editură și presă Șansa SRL, București
Noul cod civil actualizat 2022, Legea nr. 287/2009.
Papinian, lib. 2 *Questionum*; Dig.2.14.38.
Sâmbrian, T. (2009). *Instituții de drept roman*, Editura Sitech, Craiova.
Soluzzi, A. (1936). *Studio et documenta historiae et iuris*, Roma.
Ulpian, lib.1 *Inst*; Dig. 1.1.2., Inst. 1.1.4.
xxx (1904). *Les institutions Juridiques des Romains*, Tom. I, Editura Daloz, Paris.